

Із наведених фактів зрозуміло, що Георгіївська дума Української Держави проіснувала всього декілька днів, напевно не встигнувши провести жодного засідання. Проте, як свідчив на допитах О. Луганін, власті Директорії не вживали репресивних заходів проти її членів, навпаки – очолюваний Г. Ступіним Союз георгіївських кавалерів продовжував своє існування фактично до моменту взяття Києва червоними.

Георгіївські нагороди шанувалися в Дієвій армії УНР. Так, військовий міністр Григорій Сиротенко наказом № 17 від 28 червня 1919 р. під страхом судової відповідальності заборонив військовослужбовцям носити будь-які російські нагрудні знаки, стрічки та ордени, окрім георгіївських нагород²⁴. Право їх носіння було підтверджене й наказами по військах Української Народної Республіки 1920 р. Так, командувач Армії УНР генерал-хорунжий М. Омелянович-Павленко завжди носив орден Святого Георгія 4-го ступеня разом з українськими нагородами, вважався Головним отаманом УНР Симоном Петлюрою одним з найшляхетніших українських старшин. Збереглося фото 1920 р., на якому поруч із Симоном Петлюрою зафіксовано колишнього представника гетьмана П. Скоропадського у Союзі георгіївських кавалерів полковника (згодом – генерал-хорунжого Армії УНР) М. Янчевського – в українському однострої, але з орденем Святого Георгія 4-го ступеня на грудях.

Доля членів Георгіївської думи Української Держави складалася по-різному. Більшість із них стали емігрантами, і лише декілька осіб залишилися на Батьківщині та були репресовані радянськими каральними органами.

**Тинченко Я. Георгиевская дума в Украинской Державе
П. Скоропадского и судьба её членов
в свете архивно-уголовных дел**

Исследуются вопросы создания в Украинской Державе в 1918 г. Георгиевской думы, целью которой было награждение российскими боевыми орденами. Излагается её короткая история, приводится список членов, рассказывается о судьбе тех из них, кто остался на Родине и был репрессирован советскими карательными органами.

²⁴ ЦДАВО України, ф. 5235, оп. 1, спр. 1537, арк. 2.

Ключевые слова: фалеристика, специальные исторические дисциплины, армия, Украинская Держава.

**Tynchenko Yar. St. George Council in the Ukrainian State of the
P. Skoropads'kyi and Destiny of Its Members: On Archival Files**

The article is dedicated to organization of St. George Council for rewarding with Russian military awards in Ukrainian State in 1918. The short history of the Council is told, there's the list of its members. This article tells about ex-members' destiny who stayed at home and were repressed by the Soviet punitive organs.

Key words: phaleristics, special historical disciplines, army, Ukrainian State.

УДК: 930.1: (477) + 025.171

Сергій БУРЛАКА*

**Сповідь перед розстрілом...
(із протоколів допиту члена Козачої ради
Правобережної України Миколи Лозовика)**

Публікуються окремі протоколи допиту одного з активних учасників Української національної революції М. Лозовика. У його свідченнях подається історичний зріз епохи, розкривається невідома спроба підняти антибільшовицьке повстання в 1922 р.

Ключові слова: М. Лозовик, Козача Рада, Правобережна Україна, УНР, надзвичайна комісія.

Козача рада Правобережної України – антибільшовицька підпільна організація, створена 5 серпня 1921 р. в Білій Церкві¹.

* Бурлака Сергій Іванович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії, теорії держави і права та державного будівництва Білоцерківського національного аграрного університету.

¹ У Галузевому державному архіві Служби безпеки України (далі – ГДА СБ України) зберігається двадцятитомна архівна справа Козачої ради Правобережної України (ф. 6, спр. 74554-ФП).

Вона мала на меті підготувати повстання на території Київської, Волинської, Подільської, Одеської й Миколаївської губерній, розгорнути боротьбу за возз'єднання Лівобережної та Правобережної України, відновити Українську Народну Республіку. Головою організації обрали працівника білоцерківської кооперації Павла Гайдученка («Гонта»), начальником інформаційного бюро – колишнього заступника голови Інформаційного бюро при Директорії Миколу Лозовика, уповноваженим пошти й телеграфу – Михайла Симака («Сущ», «Дубок»), військовою роботою керували Іван Шумилянко («Шамуленко», «Федорцев») і Тихін Бесарабенко. Генеральним писарем став Григорій Григоренко («Правдивий»). Однак після ліквідації Цупкому С. Петлюра і Ю. Тютюнник уже не вірили в можливість безперешкодного та ефективного функціонування на території України загальнонаціонального повстанського центру. Саме тому визнали Козачу раду² лише як «центр інформаційної роботи на Правобережній Україні»³. Попри це, уже до лютого 1922 р. рада розробила план повстання: всю Україну розподілили на 22 повстанські райони, було призначено командуючих фронтами, начальника штабу, сконцентровано технічні засоби для видання підпільної газети, встановлено зв'язок із повстанськими загонами.

Проте ще з жовтня 1921 р. Київська губерньська надзвичайна комісія стежила за діями Козачої ради. Відтак у ніч із 4 на 5 березня 1922 р. чекісти розпочала масштабну операцію з ліквідації повстанських угруповань. Паралельно з членами ради арештовувалися повстанці «8-го повстанського району» та «УНРівської підпільної контррозвідки» на чолі з полковником В. Алексєєвим, надісланим штабом Ю. Тютюнника для надання допомоги. У справі Козачої ради було заарештовано понад 600 осіб, притягнуто до відповідальності 325 із них. Наприкінці останнього місяця літа 1922 р. відбувся суд над 87 членами організації. Уже 26 серпня надзвичайна сесія Київського губерньського ревтрибуналу у складі трьох осіб під головуванням Ю. Євдоки-

² Автор використовує словосполучення «Козача рада» як скорочений варіант повної назви – Козача рада Правобережної України.

³ ГДА СБ України, ф. 6, спр. 74554-ФП, т. 2, арк. 38.

мова ухвалила вирок: 48 повстанців засудили до розстрілу, у тому числі 5 жінок, 27 осіб – до 3–5 років виправно-трудоих таборів, 3 – умовно, 9 підсудних виправдали. Президія ВУЦВК на чолі з Г. Петровським затвердила вирок, лише замінивши друкарці Олені Луковенко смертну кару на 5 років ув'язнення⁴.

Авторами перших радянських публікацій про створення й діяльність Козачої ради Правобережної України (побачили світ невдовзі після її розгрому) були представники вищого партійного керівництва та співробітники каральних органів: Х. Раковський, Р. Ейдеман, С. Дукельський⁵, котрі інтерпретували повстанський рух як «бандитизм». Про підпільну роботу цієї організації згадували М. Какурін, М. Філіппов, Б. Козельський⁶. У другій половині минулого сторіччя закладені на початку 1920-х рр. ідеологеми дослідження національного повстанського руху у працях А. Залевського, Л. Маймескулова, О. Рогожина, В. Сташиса, О. Кучера, Д. Голінкова, В. Попика та Г. Кримчука залишилися незмінними⁷.

Особливу увагу цій організації приділив Д. Голінков. Вірогідно, за радянської доби він мав доступ до узагальнюючих мате-

⁴ Пролетарская правда. – 1922. – № 26. – 27–30 августа.

⁵ Раковский Х. Красная армия и борьба с бандитизмом. – Х.: Госиздат Украины, 1921. – 25 с.; Эйдеман Р.П. К вопросу о борьбе с бандитизмом // Армия и революция. – 1922. – № 2. – С. 3–6; Дукельский С. ЧК ГПУ. – Х.: Госиздат Украины, 1923. – Ч. 1. – 150 с.

⁶ Какурин М. Громадянська війна на Україні. – Х.: Держвидав України, 1928. – 70 с.; Филиппов Н. Украинская революция на службе Англии, Франции, Польши. – Москва; Ленинград, 1927. – 156 с.; Козельский Б.В. Шлях зрадництва і авантур (Петлюрівське повстанство). – Х.: Держвидав України, 1927. – 148 с.

⁷ Залевский А. Розгром куркульско-националистического бандитизму на Украине (1921–1922 гг.) // Укр. істор. журнал. – 1959. – № 4. – С. 90–98; Маймескулов Л.М., Рогожин А.И., Сташис В.В. Всеукраинская чрезвычайная комиссия (1918–1922). – Х.: ХГУ, 1971. – 251 с.; Кучер О.О. Розгром збройної внутрішньої контрреволюції у 1921–1923 рр. – Х.: Вид-во Харків. ун-ту, 1971. – 170 с.; Голинков Д.Л. Крушение антисоветского подполья в СССР (1917–1925 гг.): В 2 кн. – Москва: Политиздат, 1986. – Кн. 2. – 400 с.; Попик В. Бунт и смирение атамана Мордалевича. – К.: УкрНИИТИ, 1991. – 116 с.

ріалів органів держбезпеки. Зокрема, автор зазначав, що активісти Козачої ради вербували прихильників із числа працівників Білоцерківської районної спілки споживчих товариств, а її приміщення перетворили на місце конспіративних зустрічей. У роботі організації брали участь службовці Білоцерківського повітового військкомату, земельного відділу, пошти, штабісти 45-ї дивізії Червоної армії, дислокованої в Білій Церкві. А через киянку Анастасію Гудимович керівники Козачої ради зв'язалися з повстанськими осередками Чернігівської та Полтавської губерній. До організації долучилися секретар Київської церковної ради, колишній депутат Державної думи Іван Тарасенко та його донька Марія.

Діяльність Козачої ради досліджували також представники української еміграції. Одним із перших в узагальнюючій праці про події Української революції 1917–1921 рр. цього питання торкнувся І. Мазепа⁸. За його версією, Національна козака рада діяла в Києві, «мала Всеукраїнський масштаб, контакти з Тарновом та Партизансько-повстанським штабом». На думку Я. Барановського та В. Мартинця⁹, З. Книша й П. Мірчука¹⁰ функціонування Козачої ради було пов'язане з повстанською боротьбою 1920–1923 рр.

Із проголошенням незалежності України розпочався новий етап дослідження історії антибільшовицького повстанського руху загалом та Козачої ради Правобережної України зокрема. У різних контекстах про її виникнення та діяльність згадували відомі дослідники І. Білас, Р. Коваль, О. Ганжа, Ю. Кульчицький,

⁸ Мазепа І. Україна в огні і бурі революції: 1917–1921: У 3-х т. Т. III: Польсько-український союз. Кінець визвольних змагань УНР. – Прага: Пробоєм, 1943. – 235 с.

⁹ Барановський Я. Український націоналізм у боротьбі // Наступ: Ілюстрований календар-альманах на 1943 р. – 1942. – С. 34–36; Мартинець В. Українське підпілля: Від УВО до ОУН: Спогади і матеріали до передісторії та історії українського націоналізму. – [Б.м.], 1949. – 525 с.

¹⁰ Книш З. При джерелах українського організованого націоналізму. – Торонто: Срібна сурма, 1970. – 187 с.; Мірчук П. Нарис історії Організації українських націоналістів: У 2 т. / За ред. С. Ленкавського. Т. 1: 1920–1939. – Мюнхен; Лондон; Нью-Йорк: Укр. вид-во, 1968. – 639 с.

В. Верига, В. Сідак¹¹ та ін. Зокрема, останній указував на співпрацю між Козачою радою та організацією колишнього полковника генерального штабу царської армії Віктора Алексєєва, який отримав мандат Повстансько-партизанського штабу С. Петлюри «на організацію контррозвідки в окупованій більшовиками Україні». У лютому 1922 р., після встановлення контактів, йому було запропоновано працювати за сумісництвом помічником начальника контррозвідки при штабі Козачої ради. В. Алексєєв пристав на пропозицію, допомагав цій організації й переправляв через свою агентурну мережу її донесення в Польщу.

У дисертаційних дослідженнях історики П. Стегній, Я. Файзулін, Т. Плазова, Д. Красносілецький, В. Щербатюк дещо узагальнили результати вивчення повстанського руху в Україні й діяльності Козачої ради зокрема¹². Так, остання розглядалася як організація, що виникла на залишках розгромленого чекіс-

¹¹ Білас І. Репресивно-каральна система в Україні: 1917–1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: У 2 кн. – К.: Либідь; Військо України, 1994. – Кн. 1. – 432 с.; Коваль Р. Отамани Гайдамацького краю: 33 біографії / За ред. Г. Гребенюка. – К.: Правда Ярославичів, 1998. – 615 с.; Ганжа О. Українське село в період становлення тоталітарного режиму (1917–1927 рр.). – К.: Ін-т історії України НАНУ, 2000. – 208 с.; Кульчицький Ю. Шаблі з плугів: Український повстанський рух у визвольних змаганнях. – Л.: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. – 260 с.; Верига В. Листопадовий рейд. – К.: Вид-во ім. О. Теліги, 1995. – 192 с.; Сідак В. Повстансько-партизанський штаб Державного Центру УНР в еміграції (1921 р.). – К.: Ін-т історії України НАН України, 1995. – 66 с.

¹² Стегній П.А. Селянські повстання в правобережній частині УСРР у 1921–1923 рр. (на матеріалах петлюрівського руху): Дис. ... канд. іст. наук. – Кременчук, 2000. – 187 с.; Файзулін Я.М. Другий Зимовий похід в контексті української національно-визвольної боротьби 1917–1921 років: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2008. – 16 с.; Плазова Т.І. Український партизансько-повстанський штаб та його участь в організації антибільшовицької боротьби в Україні (1920–1921 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Л., 2005. – 20 с.; Красносілецький Д.П. Антибільшовицький рух селян в правобережній частині УСРР у 1920–1924 рр.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Чернівці, 2007. – 20 с.; Щербатюк В.М. Селянський повстанський рух в Україні 1917–1921 рр.: українська історіографія: Дис. ... д-ра іст. наук. – К., 2012. – 489 с.

тами Всеукраїнського центрального повстанського комітету (ВУЦПК). Цікаві аспекти про підготовку антибільшовицького повстання в Україні в 1921 р. опубліковано у праці В. Василенка¹³.

Об'єктивний виклад діяльності Козачої ради зроблено у третій книзі фундаментального видання «Реабілітовані історією: Київська область». Автори-упорядники опублікували протоколи вироку Київського губернського революційного трибуналу у справі Козачої ради Правобережної України¹⁴. Також наголошувалося, що вона знайшла співчуття в деяких високопоставлених партійців Білої Церкви. Так, член повітового комітету КП(б)У та Київського губвиконкому, завідувач повітовим земельним відділом Федір Литвин, знаючи про існування в місті підпільної організації, не повідомив про це відповідні органи.

Керівництво Козачої ради 19 січня 1922 р. провело в Білій Церкві нараду, на якій були присутні начальник 8-го повстанського району, отамани загонів. Вони ухвалили завершити підготовку повстання на Правобережжі до весни 1922 р., зв'язатися зі штабом С. Петлюри та створити Центральний штаб при Козачій раді. 30 січня 1922 р. відбулося друге засідання. Було вирішено перенести місце перебування Козачої ради до Києва й видавати свою підпільну газету.

Цікавий документальний матеріал упорядкував білоцерківський краєзнавець В. Коломиєць¹⁵. Як зазначав сам дослідник – це перша спроба зібрати воєдино з «пам'ятотворною» метою сотні імен і життєписів, пов'язані з ними факти й події «більшевицького» лихоліття на Білоцерківщині. У цьому виданні знайшлося місце для біографічних довідок багатьох репресованих учасників Козачої ради Правобережної України та їх катів. Автор висловив оригінальну думку, що ця організація, як і

¹³ Василенко В. Підготовка антибільшовицького повстання в Україні у 1921 р. (за документами ГДА Служби безпеки України) // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2008. – № 1/2 (30/31). – С. 138–195.

¹⁴ Реабілітовані історією: Київська обл. – Кн. 3. – К.: Основа, 2011. – С. 25–26, 215–227.

¹⁵ Сосни замість обелісків (Білоцерківський мартиролог) / Упоряд. В. О. Коломиєць. – Біла Церква: добровільне т-во незаконно репресованих, 2011. – 544 с.

«8-й повстанський район», були «вигадані» самими чекістами, які через своїх «підісланців» і «через людей, хворих на недержання політичних уподобань, посвячували багатьох інших в тайну існування вигаданої організації». На початку біля її витоків стояв завідувач секретно-оперативної частини Білоцерківської ЧК З. Рябов, а згодом, після його переведення до Богуславського політбюро в лютому 1922 р. та арешті в березні того ж року за обвинуваченням у посадових злочинах і дискредитації влади, авторство розробки й викриття підпільної організації «привласнив» голова Київської губЧК Я. Ліфшиць¹⁶. Зазначимо, що контрверсійний висновок автора про сфабрикованість справи не поділяють решта дослідників.

Найбільш повно питання історіографії створення й діяльності Козачої ради Правобережної України висвітлено у статті П. Стегнія¹⁷. Він дійшов висновку, що в раніше опублікованих працях подаються доволі суперечливі відомості майже з усіх основних моментів виникнення та функціонування цієї повстанської організації. *По-перше*, у документах, дослідженнях та публікаціях використовується кілька варіантів назви: Козача рада, Козача рада Правобережної України, Національна козача рада тощо. *По-друге*, немає однастайності в питанні про час її заснування. У радянських працях переважно вказується на початок серпня 1921 р., у закордонних дослідженнях – на 1920 р. *По-третє*, є розходження у відомостях про місцеперебування керівництва Козачої ради: або Біла Церква, або Київ. Також відсутні чіткі відомості про сферу її впливу (проголошену та реальну). Як видно з одного з варіантів назви, це – уся Україна, з іншого – лише Правобережжя. Немає однастайної думки щодо політичної орієнтації й підпорядкування організації. У більшості праць і документів стверджується, що Козача рада була зорієнтована на Державний Центр УНР і підпорядковувалася ППШ через спадкоємність ВУЦПК.

¹⁶ Сосни замість обелісків (Білоцерківський мартиролог). – С. 35, 72–73.

¹⁷ Стегній П. Козача рада як центральний орган керівництва повстанський сил Правобережжя УСРР у 1921–1922 рр. // Схід. – 2012. – № 3 (117). – С. 120–123.

Завершуючи історіографічний огляд, П. Стегній зазначав, що наведені в різних джерелах факти дають підстави для припущення про: 1) створення Козачої ради до ліквідації ВУЦПК; 2) входження її до складу ВУЦПК як автономної частини; 3) належність Козачої ради або, принаймні, частини її членів до вільного козацтва й гетьманських або інших монархічно зорієнтованих українських повстанських організацій¹⁸.

Зазначимо, що ці припущення, попри аргументацію автора, не мають переконливої документальної бази. Адже під час допитів усі організатори Козачої ради назвали 5 серпня 1922 р. днем утворення організації. Усеукраїнський центральний повстанський комітет було ліквідовано за півтора місяці до цього. Масові арешти членів ВУЦПК почалися 18 червня 1922 р. Тож про входження Козачої ради до її складу не йдеться. Сумнівною видається й теза про гетьманську чи монархічну спрямованість організації, адже Козачу раду було визнано інформаційним центром петлюрівської УНР.

Таким чином, дослідження проблеми створення та діяльності Козачої ради Правобережної України залишається актуальним і містить чимало нерозкритих обставин. Зокрема, не вивчено персональну роль керівного складу організації та рядових підпільників, їх поведінку під час слідства тощо.

Однією з найбільш помітних постатей серед керівництва організації був Микола Лозовик. Його реальні повноваження виходили далеко за межі інформаційної роботи, адже він прагнув надати діяльності організації всеукраїнського масштабу. Відтак саме йому та Т. Бесарабенкові доручили зв'язатися зі штабом С. Петлюри. М. Лозовик був заарештований співробітниками секретно-оперативного відділу Київської губЧК 27 лютого 1922 р., за п'ять днів до проведення арештів більшості членів організації¹⁹.

Проте протокол про затримання, а разом і заповнену на М. Лозовика анкету було оформлено лише 8 березня 1922 р.²⁰

¹⁸ Стегній П. Козака рада як центральний орган керівництва повстанський сил Правобережжя УСРР у 1921–1922 рр. – С. 122.

¹⁹ ГДА СБ України, ф. 6, спр. 74554-ФП, т. 3, арк. 24 зв.

²⁰ Там само, арк. 25.

Перші свідчення заарештованого датовано наступним днем²¹. У матеріалах справи містяться протоколи допитів М. Лозовика від 14 березня, 4 і 8 квітня 1922 р., а також додатки до протоколів допитів, написані ним власноручно на трьох аркушах²². Зазначимо, що лише перший протокол було підписано М. Лозовиком. У двох інших підпис наприкінці відсутній, не зважаючи на наявність стандартного зауваження: «Показания мои написаны верны: В чем собственноручно и расписываюсь». Відтак немає впевненості в достовірності свідчень М. Лозовика, що містяться в матеріалах справи.

25 серпня 1922 р. надзвичайна сесія військового губернського ревтрибуналу у складі трьох осіб під головуванням Ю. Євдокимова засудила М. Лозовика разом з іншими керівниками підпілля до розстрілу. Йому інкримінували службу на командних посадах у петлюрівській армії впродовж 1918–1919 рр., проведення «нелегальної контрреволюційної роботи», зв'язок зі «Всеукраїнським Цупкомом» та «штабом Петлюри й Тютюнника», організацію у серпні 1921 р. Козачої ради Правобережної України, зберіганні зброї²³.

Розуміючи марність сподівань на помилування, касацію на вирок М. Лозовик не подавав. Його, як і решту засуджених до вищої міри покарання, було розстріляно 29 серпня 1922 р. У матеріалах справи міститься рапорт коменданта надзвичайної сесії військового відділу Київського губернського революційного трибуналу (КГРТ) Єлькіна про виконання вироку. Місця розстрілу та поховання тіл не зазначено²⁴.

Останній том 20-томної справи містить висновок Генеральної прокуратури України про перегляд кримінальної справи Миколи Федоровича (помилково написано «Федотовича». – С. Б.) Лозовика, затверджений заступником генпрокурора України 20 серпня 1998 р. Зазначається, що попри визнання себе винним,

²¹ ГДА СБ України, ф. 6, спр. 74554-ФП, т. 3, арк. 36.

²² Там само, арк. 43–44 зв., 45–50.

²³ Там само, т. 2, арк. 17–17 зв.

²⁴ Там само, арк. 53.

«ніякої практичної діяльності проти радянської влади він не проводив. Інкриміновані йому діяння за статтями Кримінального кодексу не кваліфіковані. У справі відсутні речові чи письмові докази існування контрреволюційної організації, названої слідством Козача рада Правобережної України. Доказів скоєння Лозовиком М.Ф. вбивств та насильств проти населення в матеріалах справи немає»²⁵.

Це важливо, що українська держава реабілітувала М. Лозовика та його соратників нехай навіть через 76 років після їх загибелі. Адже вони віддали життя за можливість українців жити в незалежній, демократичній країні. Проте деякі слова реабілітаційного висновку мають двозначне тлумачення. Зокрема, про те, що у справі відсутні речові чи письмові докази існування «контрреволюційної організації, названої слідством Козача рада Правобережної України». Цей висновок можна тлумачити так, що насправді ради не існувало, її «сфабрикували» слідчі, вибивши потрібні зізнання в арештованих. Потрібно зазначити, що й самі учасники організації, зрозуміло, усіляко намагалися применшити свою роль у підготовці повстання.

Проте, усі матеріали архівної справи про Козачу раду Правобережної України підтверджували реальність існування цієї повстанської організації. Серед її учасників були різні люди. Їх дуже точно характеризував М. Лозовик:

«Є серед заарештованих у справі нібито Козачої ради напевне вже чимало людей, замкнених по тюрмах, але зовсім непричетних до діла. Є знов такі, що мучаться за ґратами просто за знайомство з котримсь із нас. Є ще й такі “ні риба, ні м’ясо – ці самі не знають, чого хочуть. З комуністом вони “співчують” комуні, з противником теж швидко згоджуються. Вони либонь теж є за ґратами»²⁶.

Ось заради цих людей, задля їх спасіння він і вживав словосполучення «нібито Козачої ради». Не промовивши жодного слова про пощаду стосовно себе, М. Лозовик звертався з про-

ханням про помилування цих людей, вишукуючи для цього найпереконливіші, на його думку, аргументи:

«Партія РКП урочисто оповістила світ, що період військового комунізму скінчився, що партія відступила на шлях відбудовання мирного життя, промисловості й сільського господарства, зруйнованих війнами імперіалістичною і громадянською. Нехай же перші кроки партії на цьому новому шляху не позначаться кров’ю, нехай не гниють по тюрмах люде, що можуть бути корисними громадянами республіки, коли переконаються, що партія дійсно скінчила свій кошмарно-кривавий шлях і справді щиро та твердо взяла курс на мирне відбудовання народнього господарства [...]. Прохання до слідчої комісії: Розгляньте, товариші, якнайшвидше справи цих трьох категорій людей та пустіть їх першими ластівками, провозвісниками нової людської й людяної політики. Тоді може й з активними противниками знайдеться в партії спільна мова»²⁷.

Такі люди, як Микола Лозовик, не могли стати органічною частиною радянської системи. Це – різні виміри, різні світогляди. Якщо в нього людина – понад усе, то в радянській системі це – гвинтик; для нього Україна – нетлінне поняття, а для лідерів більшовиків – декорація. Він та його соратники могли або перемогти, або загинути в боротьбі. М. Лозовик настільки відкритий у своїх свідченнях, що зрозуміло – це написано, у першу чергу, не для слідчих, а для нащадків. Він має право бути прочитаним і увічненим у нашій пам’яті.

Свідчення написані олівцем на поживклому від часу папері. Багато фрагментів читаються важко. Місця, де не вдалося розібрати окремі слова, позначено трьома крапками у квадратних дужках – [...]. Збережено правопис, орфографію та стилістику М. Лозовика.

Свідчення Миколи Лозовика

Микола Лозовик – національності української, до якого суспільного стану себе зарахувати – не знаю, бо батько ще замо-

²⁵ ГДА СБ України, ф. 6, спр. 74554-ФП, т. 20, арк. 79–79 зв.

²⁶ Там само, т. 3, арк. 36.

²⁷ ГДА СБ України, ф. 6, спр. 74554-ФП, т. 3, арк. 36.

лоду покинув рідну сільську стріху, нас трьох дітей своїх розпорошив по Волині та Київщині, не приписавши нас ні до селян, ні до міщан, ні до купців, ні до князів. До своїх батьків і родичів мій батько ніколи вже не вертав ся, тому й ми (я й мої брати) про наше родинне кубло майже нічого не знаємо. В 1918 році (десь так у кінці) зустрів я вперше батькового брата і свою бабу, побув у них вечір, і на тому виконав свій родичівський обов'язок! У мого батька була якась душевна драма, котра мучила його і передчасно звела в могилу. Той біль душевний отруював життя і матері, і всім нам, дітям. Сварки між батьками останні роки переходили на очах дітвори і зробили нас відлюдними, замкненими в собі. Помалу малу ненависть батькова з матері поширилась й на мене, як на її найулюблену дитину. З того часу став я цуратися домівки, разом із тим, також людей, бо соромно було за батька. Так тривало аж до 13 року мого життя, коли батько вмер, здається з білої гарячки. Після смерті батькової мати й нас двох (я й менший брат) в 1903 році переїхали до Києва. Тут жила вже на той час моя сестра (тільки по матері) Олена. Та життя наше на новому місці мало чим покращало, бо хоч минула ся щоденна гризота, за те злидні зо всіх боків обложили й не давали просвітлої години. Мати увесь час намовляла мене вступити до військової школи, але я був у той час непримиренним антимілітаристом і в школу таки не пішов, зате хоч не систематично, але вперто працював я тоді над самоосвітою. Але від людей майже зовсім відійшов, мав з ними зносини тільки в разі крайньої потреби – книжка мені їх заміняла, а красоти природи давали життя й зміст души. Природу люблю я й нині над усе. На прожиття заробляв тоді то приватними лекціями (уроками), то тягав або різав дрова на Дніпрі, то брав якусь дрібненьку посаду, але там не міг довго втримати ся, бо «занадто незалежно» тримав ся щодо всякого «начальства». У Києві застав мене й 1905 рік. На той час був я вже знайомий досить добре з українською літературою та історією, та починав цікавитися українською стенографією. Політика й партійне життя мене ще не цікавили. Проте я рідко який мітинг пропускав – тут мене захоплював масовий рух, загальне піднесення. На тих мітингах дуже уважно прислухувався до україн-

ських соціалістичних тодішніх проводирів, як Симон Петлюра, Порш, Дорошенко та інші. У 1905 році мало не посікли мене козаки біля міської думи, коли я кинувся до них з голими руками. Тільки юрба, що кинула ся в паніці втікати, понесла й мене та шпурнула об стіну, де був магазин В. Перлова. Далі під час погрому приймав активну участь у «розмотуванні» хуліганів з накрадених або награваних матерій і взагалі чим міг припиняв шалілий в Києві погром. Оце перші мої кроки знову до людей, проте й досі я до них ще не наблизив ся, люблю їх, шаную й готовий допомагати їм усім, чим можу. Дальших 2 роки проминуло за студіюванням головним чином української мови та мандрівках на село, щоби там прислухати ся до місцевих говірок та зібрати дещо етнографічного матеріалу. Розповсюджуючи там також українські газети, журнали, книжки, у більшості випадків придбані моїм власним мізерним коштом. А коштів тих стільки було, що дві зими 1906 й 1907 року ходив у літньому пальті, що купив за 2 рублі. Це пальто, між іншим, навчило мене швидко ходити, бо зими були якраз холодненькі, тож благодушно перекачуватись не було жадної рації. У тому ж таки 1907 році надало мені послухати ся мови небіжчиці матері та розпочати клопотати «хоч куди-небудь» приписати ся. Подав я заяву до Київської міщанської управи, а тут і 21 рік настав, і мене покликано на військову службу. Жадних документів про «образование» я не представив і пішов служити «на общих основаниях». Відбув 3 роки цієї в'язниці у спільній зі всіма казармі, ближче придивився до різних людей, солдати мене шанували, любили й вірили як нікому іншому, за те начальство ненавиділо, через що довелося випити не один ківш гіркої. Як не дивно, а тут в казармі стаю я знов громадською людиною: найперш беруся провадити ротну школу, далі – майже щовечора читаю вголос що-небудь своїм товаришам, декламую, веду найрізноманітніші розмови. Слід зазначити, що в школі я провадив навчання по-українськи, поділивши учнів на дві половини – українську та російську. Російською завідував мій товариш з Новгородської губернії, вчитель. Мій ротний всюди скаржився, що я йому «всю роту порчу» і з погляду російського офіцера царських часів він мав рацію. Скаржилися також і ротні командири

иньчих рот, бо й від них бігали «солдатіки» до Л. зі своїми скаргами, болями й жалями, «написати писемцо, поклони», адресу до Америки і т. д. Тут, у казармі, вперше відчув я радість і втіху від широкого масового признання й любови. На кінці 1910 року був я вже знов у Києві. Київ видався мені якимсь сірим, байдужим – вже тоді догорали останні іскорки революції 1905 року, всюди запанувала реакція. Я ніде ніяк не міг знайти посади, праця в українській пресі не оплачувалася – це була ідейна робота, по всіх установах сиділи люди, що духу українського не могли стерпіти, всюди вимагали «аттестації з воєнної служби», а такої якраз я не сподобився «заслужити». Рекомендації у мене були такі, що з ними навіть до порогу тодішньої бюрократичної устави підкрастися не щастило, а тут усе обривається і вигляд стає неможливо непристойним. Однак з великою бідю виробляв 20–30, а іноді й 40 рублів на місяць. На 1912 рік припадає моє знайомство з В'ячеславом Прокоповичем. Тоді виходив у Києві український педагогічний місячник «Світло». Майже всі співробітники працювали в ньому безплатно, між иньчими і я, хоч праці було й небагато. Прокопович був фактичним редактором, а про нього я аж двічі оце згадую, бо в дальшій він ще раз гратиме деяку роль в моїм житті. Однак чим далі життя в Києві ставало все важче, я нарешті почав містити оголошення в газетах, що згоден виїхати на будь-яку посаду. З початком 1913 року опинився я в місті Сумах на Харківщині, коректором нової газетки «Сумської Вестник». Сама редакція цієї шановної газетки складалася лише з двох осіб – редактора й коректора. Редактор приходив о 2 годині дня та сидів за працею до пізньої ночі, а коректор заявлявся щоденно в 6-й год. вечора, а додому йшов о 6-й год. ранку. В обов'язку коректора, окрім коректування, була ще «шифровка» телеграм. Трохи згодом коректор узяв на себе й обов'язки репортера, одночасно дописуючи в Київ до «Ради», «Маяка», «Світла». Праці й біганини було чимало, але матеріальні обставини покращали трохи. Півтора майже року безсонних ночей значно підточили моє здоров'я. Повернувшись до Сум після «повторительного сбора» 1913 року, я вже робив заходи, щоб змінити службу, але аж перед самою війною 1914–1918 рр. з'явилася змога поступити в контору місцевого мільйо-

нера Харитоненка, та тут наспіла світова хуртовина, що й мене зірвала з місця, примусивши залишити на призволяще свою родину. Сціпивши зуби, пішов на війну. Не бити ворога Німця й Австріяка, а допомогти тому «ворогові» перемогти мого ворога Російську царську імперію – ось чому я так легко зрушив і помандрував уздовж Галичини до Кракова, по польській землі, по Холмщині і по Волині. «Як уб'ють, то уб'ють, але я нікого не вб'ю», – так я сказав собі, і того слова додержав. Зате царську армію пробував дезорганізувати чим тільки міг, доводячи, що війна ця безглузда, непотрібна й злочинна і сіючи такі думки в солдатських масах уже на початку війни, я очевидно в той час працював попліч з большевиками, хоча тоді ще не знав навіть про їхнє існування. Блукання з царською армією цілих 11 місяців наскільки мені обридло, стільки страшного й гидкого надивився. На моїх очах Галичина оберталася в руїну, що я 16/29 червня (так у тексті. – С. Б.) 1915 року о 6-й годині ранку покинув свою роту й навропростець подався до Австріяків. Обидві сторони мене обстріляли, проте я щасливо дійшов до австрійського роз'їзду і вже до половини 1918 року пробув за австрійським колючим дротом. Там, за тими дротами, вперше почав працювати не сам, особисто, на свою відповідальність, а з руки організації. Це моя перша школа і поки що єдина, бо далі мій «індивідуалізм» знов переважає. Завжди цураючись людей, я через те саме ніколи не вступав не то що до котроїсь політичної партії, а навіть до якогось гуртка. Сором'язливість моя була істинно дівоча: до 30 року я ще стидався у чужих людей обідати, коли траплялося говорити у ширшому товаристві особливо дамським, то мені здавалося, що всі заглядають до мого рота, й я ментально замовкав, почервонівши як печений рак. Казарма мене трошки «вилюднила», війна та сидіння в полоні ще допомогли справі, проте й зараз відчуваю себе на самоті краще, ніж між людей, особливо коли це буває на лоні природи, серед гарного краєвиду, на бурхливих хвилях і т.п.

Тоді набіраюся нових сил, відсліджую свої думки і мені здається, що тоді є що дати й людям. Отже, до діла! 11 липня «пригнали» нас 300 полонених до Мільвіцького табору полонених. Табор розташований недалеко від Праги (25 верстов). Режим,

який панував по австрійських таборах, усім добре відомий, через те мені ще писати про це нема що. Голод, холод і діряві бараки. Крізь покрівлю сіє дощ, ані сінників, ані ковдри. Кукурудзяний хлібчик фунта півтора, а далі все менше, менше. Обдирання полонених (особливо уславилися мадяри), побої, поводження як із скотиною – ось що я побачив у цьому першому таборі. До того ще самі невільники додавали собі мук: один одного обкрадав, ховалися від роботи, тим самим примушуючи вдвічі більше працювати свого товариша, всюди лунала знаменита «русская брань», сварилися за найменшу дрібничку, на кожну обгризену кістку біля кухні кидалися десятки людей стрімголов, б'ючи і топчучи одне одного. Чим далі ті нещасні, що не поталанило їм потрапити кудись на сільську роботу і вони мусили сидіти за колючими дротами, все більше тратили людську гідність, ба, навіть саме обличчя. У цьому таборі зустрів уже літературу «Союза Визволення України» і зараз таки виписав орган «Союзу» «Вістник Союза Визволення України». Однак поки «Вістник» надійшов, переведено мене до табору Брацнау. Через якийсь час туди надіслав «Союз» свої видання з Відня. Брацнавський табор був призначений для полонених сербів і незабаром приведено їх щось біля 30 000. Через те, що у сербів не було ані фельдшерів, ані лікарів, довелося мені зробити ся на час фельдшером, бо сербська інтелігенція – вчителі, попи і т. д., відцуралися своїх, боючися страшних пошестів, що лютували серед сербів. Таким чином, пробув я цілих 9 місяців у вертепі смерті, бо усі заразні збиралися до окремої дільниці Inpectiongahtulung на 800 душ. Серед хворих містило ся 27 душ фельдшерів і санітарів з Російської армії та коло 30 сербів санітарів. Ніхто з медичного персоналу не міг виходити поза дроти дільниці. Кожної доби вмирало тут 30–40 душ. Нарешті, російських полонених почали обвинувачувати за те, що вони підбивають сербів утікати і через те нас, 27 чоловіка, викинули з табору, розіслали кого куди. Після цього «раю» побував я ще кілька днів у Терезієнштадті, далі щось із місяць в Нозефштадті й нарешті опинився у Фрайштадті, призначенім для полонених українців. Про цей табор ходили поміж російських полонених найрізніші чутки, але коли я прибув до табору, то вже біля брами пересвідчився,

що всі оповідання про щасливе й привітливe життя у Фрайштадті – плід голодної фантазії. Тут годували ні трішки не краще, а навіть гірше, ніж по деяких иньчих таборах, режим був однаковий всеавстрійський, так само люде сиділи за дротами, а навколо густо розставлені вартові і т. п. Одно, що відзначало цей табор од иньчих, це та робота, що проводилася в ньому, його національний український склад, його революційність та непримиренність супроти російського царизму. Відродження української нації, самостійна українська республіка, піднесення української культури на найвищий щабель, щоби нарід український міг стати як рівний поміж иньчими культурними народами світу – ось під якими гаслами йшла праця в таборі. Шевченківські слова:

Учіте ся, брати мої,
Думайте, читайте
І чужого научайтесь,
Свого не цурайтесь

Читали ми так:

[...]
[...]
І чужого не цурайтесь
Свого научайтесь.

За нарід український вважало ся наше селянство, бо його справді 80 відсотків усього населення України. Клясову боротьбу ми ставили на другому місці: думка була така, що в самостійній українській республіці чужонаціональна буржуазія та яких там десятків своїх панків не матимуть жодного значіння. Земля зовсім легко перейде до трудового селянства, республіка повинна навчити й допомогти робітництву, як не взяти зараз же фабрики та заводи до своїх рук, то бодай забезпечити йому повний контроль над виробництвом. Це останнє в тому разі, коли робітництво виявило ся мало підготовленим до самостійного керування та дальшого розвитку промисловості на Україні. Всім національностям республіка мусіла забезпечити повну рівноправність із нацією українською. Зрештою соціальними питаннями зацікавитися майже не було часу, бо навколо була ще така темнота, така національна несвідомість, що го-

ловну увагу довелося звернути на прояснення національної свідомості та культурно-просвітну роботу. Але революція 1917 року знайшла живий відгук також у Фрайштадському таборі: організації таборові зразу збільшилися, поповнилися зовсім новими людьми, багато товаришів, що перше боялися й жахалися самого слова «Україна» (бо, за це, бач, в Росії мали вислати, коли хто до «України» навіть до школи зайде), тепер стали діяльними членами організації. Сам табір став наче маленькою республікою з Головною Українською Радою на чолі. Правда, влада цієї Ради не поширювалася поза об'єднанні нею організації, навіть кухонні справи від неї не залежали. Коли Українська Центральна Рада оголосила незалежність України, в таборі почала розвиватися думка про своє військо для республіки. Спочатку табір вирішив сформувати один «курінь» для оборони Рідного Краю, але після Берестейського миру табір дістав дозвіл на формування дивізії. Яким способом, де і як добутий був цей дозвіл, я й досі не знаю, але до організації дивізії доклав і я скільки міг праці. Дивізія комплектувала майже півроку і прийшла на Україну вже за гетьмана Павла Скоропадського, котрий постарався її якнайскоріше позбутися. Розташували окремі полки в різних містах і селах на Чернігівщині, Гетьман далі почав звільнювати старші роки. Таким чином, уже на початку жовтня 1918 року в дивізії лишилося щось 180 душ козаків. Я звільнив ще у вересні, переконавши, що врятувати дивізію не можна. Покинувши службу у війську, приїхав до Києва, і тут знову коректурою заняв, цим разом уже у видавничому відділі Дніпросоюзу. Та не судилося мені довго тут працювати, бо почався рух проти Гетьмана і з рушницею й без рушниці приймав участь у поваленні цієї влади. Слідом за тим, розпочали більшовики наступ на Україну. Незабаром почалася евакуація Києва. Тоді ж я зустрів своїх товаришів з сірої дивізії й від них довідався, що вони прямують на Бердичів. Запрошували і мене з собою, але я дочекався ще останньої евакуації. Аж тоді виїхав з Києва та знайшов своїх товаришів справді у Бердичеві. 7 березня Бердичів зайняли більшовики, а дивізія перейшла на польський фронт і вже до самої своєї смерті стояла проти поляків. 16 травня армія Галлера оточила нашу маленьку диві-

зію (1000 душ), обійшла Луцьк, всюди зломила наш опір та захопила наш обоз, штаб, і кілька сот козаків. Решта або загинула в боях, або переховувалася у місцевих громадах переважно в самому Луцьку у місцевих євреїв. Взагалі дивізія тішила великою симпатією всього населення. Не бажаючи зазнати ще й польської неволі, я, почепивши польського «кугутика» на своїй сірій шинелі, пройшов поміж польськими жовнірами і потім аж 1/1,2 місяці майже був свідком польського господарювання на Волині. У Луцьку та в найближчих селах зібралося нас до 150 і була думка захопити місто, але згодом ми переконалися, що захопимо Луцьк найбільше на 1 добу, а вдержати його довший час у своїх руках буде не сила. Товариство знову розлізлося, хто через фронт на схід, хто по селах під польською окупацією, хто лишився в Луцьку. На той час у тюрмі сиділа моя товаришка по дивізії Настя Гудимовичівна. Її обвинувачували в комуністичній пропаганді, але не маючи доказів через якийсь час випустили. Сидіти в Луцьку не було мені жадної рації й охоти, тому, незважаючи на страшний наказ польського командування розстрілювати на місці кожного, хто насмільється переходити фронт, я все таки десь в кінці червня рушив через ліси та опинився за Оликою. Далі пройшов і проїхав до Києва. З того часу, як загинула сіра дивізія, загинув також і я, як організована людина, від тоді не був я вже в жадній організації, жив знову самотньо, робив те, що мене цікавило або що, на мою думку, потрібно зробити. Не було вже у вчинках моїх жадної систематичності, жив я як вітер вільний. З Києва через кілька днів мчав уже я в тил до Денікіна – цікаво було, що це за нещастя суне на Україну. Біля Селещини поминув добровільні частини й подався далі. «Трьохцветний» прапор уразив мене як ножом по серці, а чим далі я йшов, то глибше переконувався, що йде справжній, тяжкий ворог, з котрим спільної мови у нас, українців, ніколи не знайдесться. Незабаром я був знову у Києві, де вже панувала доброволія. Хвастів (так у тексті – С. Б.) теж був у руках денікінців. Негаючи часу вирушив до своїх через Хвастів. Між Кожанкою і Попільнею ходив панцирник «Помета». Його я застав на Попільні. Досить швидко дістався до Кам'янця, де про все докладно поінформував уряд УНР і зараз ізнов повернув ся.

З Попільні пішов пішки на Білу Церкву, Васильків, Київ, але у Василькові заслаб на тиф і 30 верстов до Києва на силу переміг, падаючи на землю майже кожної верстви. Перехворів повторним тифом уже тоді, коли Денікін котився в безодню. Щось таке творилося з Галичанами, а що власне ніхто не знав докладно. І ось помадрував тих Галичан шукати сам. У Вінниці застав тільки 4 тисячі хворих стрільців, решта пішла на Херсон і Одесу. Я мав намір рушити по їхніх слідах, але почув, що знов лежу і [...] не встиг доїхати до Києва, як вже повторилися ознаки сипняку. Провалюючи до 1/2 лютого без шага грошей мусів шукати якогось заробітку. Обрів його знову таки в Дніпросоюзі, і може став би з мене тихий та мирний кооператор, коли б Київ не опинився у травні місяці у польських руках. Тоді почав творитися Кабінет міністрів УНР, а Прокопович став прем'єром. Він запросив мене на посаду службовця для доручень і я поїхав до Вінниці. Дуже швидко по тому почався відворот польсько-українських військ. Вінниця евакуювала ся, а уряд переїхав до Кам'янця. Їхати далі з Кам'янця я не згодився та вернувся до Києва і вступив на посаду секретаря при колегії Київцукру. Знов справа ставала як не на обивательську, то на цілком легальну стежку. Та над'їхав з Тарнова бувший службовець міністерства народного господарства Оксаненко Прокіп (Петро), розшукав мене, обіцяв грошей для праці проти большевиків привести і т. п. Наслідок – трус у мене, а замість легального проживання в Києві викинуто мене на вовчу дорогу.

Продав, що тільки можна було продати, проте був завжди босий і майже голий.

Здається у липні чи в червні несподівано зустрів у Білій Церкві свого товариша Семака Михайла, котрий познайомив мене трохи згодом з Павлом Гайдученком та Іваном Шумилянком. Обмінявши ся думками ми прийшли до того, що зараз після розгрому Центрального Всеукраїнського Повстанського Комітету слід було б закласти хоч який небудь тимчасовий центр. З серпня ми знов зійшлися. Був уже й Бесарабенко Тихін. Головою вибрали Гайдученка, а післанцем до УНР призначили мене й Бесарабенка. Жадних інформацій на дорогу Козача Рада (про таку назву я довідався тільки з полотнянки, яку мені дано) не

дала. До границі й через границю пройшли ми досить швидко. Гірше справа стояла у Львові й Тарнові – день за днем минав, а нач[альника] штабу Тютюнника ми ніяк не могли побачити. Нарешті по довгій тяганині моє побачення з ним таки відбулося, але він категорично заявив, що Козача Рада ніяких оперативних функцій брати не може, жадним центром також бути не може. Ані грошей, ані інструкцій чи просто вказівок я від Тютюнника не одержав. Про це все повідомив Раду, і думав, що вона цілковито скінчила своє існування, коли несподівано зустрівшись біля Попільні з Бесарабенком довідався що Козача Рада ще працює. Після нечувано жорстокої розправи з захопленими в полон під Голубовичами і Міньками козаками, знову оживає моє вороже відношення до РКП. Перед тим розстрілом 360 молодих ідейних людей я вже починав ставити ся до партії все з меншою ворожістю, але цей її вчинок викликав знову велике обурення в моїй душі. На той час мав я намір змінити своє бурлацьке життя на життя для своєї родини (сім'ї) і взятися за якусь мирну культурну роботу. Цей розстріл перевернув усі мої плани. До цього часу мене порівнюючи мало цікавив повстанський рух, тепер цікавість значно зросла. Якраз на ту пору познайомився з молодим студентом Музиченком Андрієм, котрий сповістив мене, що має зв'язки з 8-им районом по схемі Тютюнника. Через Музиченка познайомився я незабаром з Житківським Петром, і у нас виникла думка об'єднати хоч що можна, бодай повстанські райони 8 і 10-ий. Далі з Житківським поїхали ми до Білої Церкви, і там придбав я ще трьох знайомих: нач[альника] району Якубовича, нач[альника] штабу при ньому Йосипа Фелькенгайма (або Ковалю, Мороза – так він підписувався) та галичанина Михайла Вишнівського. Незабаром відбувся з'їзд у Білій Церкві, у Грицька Григоренка (теж для мене зовсім нова людина). На з'їзді були: Гайдученко Павло, я, Михайло Семак, Житківський Петро, Грицько Григоренко, Якубович, Фелькенгайм Йосип, Вишнівський Михайло, Трейко та його нач[альник] штабу Цимбалюк Микола, Бесарабенко та Іван Шумилянко. На з'їзді постановили затвердити Козачу Раду в такому складі: голова Гайдученко, заступник Семак, він мусив зав'язати зносини з поштою й телеграфом, нач[альник] К.-Р. (контррозвід-

ки. – С. Б.) і зв'язку Житківський, нач[альник] відділу інформації та агітації я. Окрім того, начальник штабу 8 району призначався начальником штабу при Козачій Раді і повинен був переїхати до Києва. Бесарабенко – командуючим повстанськими військами південної частини Київщини з нач[альником] штабу при ньому Вишнівським Михайлом. Іван Шумилянко командуючим повстанськими військами північної частини Київщини. Тоді ж було постановлено писати повідомлення про Козачу Раду Головному Отаманові Симонові Петлюрі, яке то повідомлення доручено відіслати нач[альникові] К.-Р. Житківському, він же Грін. Тому ж Житківському було наказано знайти помешкання начальникові штабу в Києві. Житківський примістив його у нач[альника] міліції на залізниці Леоніда Винокурова, в його помешканні Жиланська, 94. Якимсь способом опинився там також Гайдученко. За дні 3–4 перед моїм арештом виникло в мене з головою маленьке непорозуміння за свавільні вчинки без повідомлення решти членів Ради. Гайдученко вибрався назад до Білої Церкви, а на його місці залишився головою Михайло Семак. Праці жадної Козача Рада в новому складі не починала за браком коштів і людей. Не було навіть де зібратися, щоб як слід обмірковувати справи. Коли я останній раз бачив Гайдученка, в Києві були також Бесарабенко, Шумилянко, Григоренко й Вишнівський.

Що до моєї праці особисто, тобто інформаційно-агітаційної, то я теж тільки багатів думками. Думалося випустити якийсь маленький бюлетень, але грошей не було, а значить шкода була й заходу. Щоб примусити своїх товаришів пильніше заходити до коло здобування коштів, я мусів казати, що вже маю людей, котрих одірвав од роботи і т. п. Справдіж усю працю виконував я сам. Щодня купував київські та московські газети на базарі (Євбазі), новий твір проф. П. Сорокина «Система социологии», ч. II, звідки виписав цілі уступи про державний лад в Перу і порівняння його з новим державним ладом у Росії та на Україні.

На жаль, ця книжка пропала, мабуть під час мого арешту разом із тими виписками.

Щодо тих людей, моїх товаришів і просто знайомих, що про них питала мене слідча комісія, то про них хай буде мені дозволено сказати ще й тут кілька слів.

Сергій Єфремів – мій давній знайомий, але не близький і, тим паче, не товариш. Заходив до нього як старий знайомий, але він попросив мене не заходити до нього офіційно в Академію, тим більше, з відозвами. Відозви згодився брати не для себе, а для Академії як історичні пам'ятки.

Петро Ксендзюк – старий товариш, ще з гімназійних часів. Проте в жадних організаціях зі мною не працював. З 1912 року не бачив його аж до весни 1921 року. Зустрів його випадково на вулиці. За цей час (около 10 місяців) бачився з ним кілька разів, але ніколи не розповідав йому докладно, що роблю й як живу. По товариськи він міг би для мене виконати не одне моє прохання, але я сам уникав цього. Людина він чесна й ідейна.

P.S. Коли оглядаюся на працю Козачої Ради, гірко і тяжко мені стає, жаль душу огортає за тими людьми, котрі вже відірвані від своїх кривих, терплять не за діло, не за вчинки, а за мрії, а то й просто за знайомство з котримсь мрійником. Партія РКП урочисто оповістила світ, що період військового комунізму скінчився, що партія відступила на шлях відбудовання мирного життя, промисловості й сільського господарства, зруйнованих війнами імперіалістичною і громадянською.

Нехай же перші кроки партії на цьому новому шляху не позначатся кров'ю, нехай не гниють по тюрмах люде, що можуть бути корисними громадянами республіки, коли переконаються, що партія дійсно скінчила свій кошмарно-кривавий шлях і справді щиро та твердо взяла курс на мирне відбудовання народнього господарства. Коли б повторився зараз розстріл 360 – це менше вразило б нашу суспільність, ніж помилювання 100 душ. Є серед заарештованих у справі нібито Козачої Ради напевне вже чимало людей, замкнених по тюрмах, але зовсім не причетних до діла. Є знов такі, що мучаться за ґратами просто за знайомство з котримсь із нас. Є ще й такі «ні риба, ні м'ясо» – ці самі не знають, чого хочуть. З комуністом вони «співчують» комуні, з противником теж швидко згоджуються. Вони либонь теж є за ґратами.

Прохання до слідчої комісії: Розгляньте, товариші, якнайшвидше справи цих трьох категорій людей та пустіть їх першими ластівками, провозвісниками нової людської й людяної

політики. Тоді може й з активними противниками знайдеться у партії спільна мова.

9 березня 1922 року

Мик. Лозовик

ГДА СБ України, ф. 6, спр. 74554-ФП, т. 3, арк. 28–36.
Рукопис.

Бурлака С. Исповедь перед расстрелом... (из протоколов допроса члена Казачьей рады Правобережной Украины Николая Лозовика)

Публикуются отдельные протоколы допроса одного из активных участников Украинской национальной революции Н. Лозовика. В его показаниях подаётся исторический срез эпохи, раскрывается неудачная попытка поднять антибольшевистское восстание в 1922 г.

Ключевые слова: Н. Лозовик, Казачья Рада, Правобережная Украина, чрезвычайная комиссия.

Burlaka S. Confession before shooting... (from the records of interrogation of Mykolay Lozovyk, a member of «Cossack Rada of Right-Bank Ukraine»)

Some records of interrogation of M. Lozovyk, an activist of Ukrainian national revolution, were published. His testimony gives the historical profile of the epoch as well as shed light on the failed attempt of uprising in Ukraine in 1922.

Key words: M. Lozovyk, Cossack Rada, Right-Bank Ukraine, Extraordinary Commission.

УДК: 328.124: (477.51) «1920/1930»

Олена ЛИСЕНКО*

**Сільські активісти Чернігівщини
(кінець 1920–1930-ті рр.):
типологія поведінки**

У статті на основі маловідомих архівних документів досліджуються типи поведінки сільських активістів Чернігівщини наприкінці 1920-х – у 1930-х рр.

Ключові слова: сільські активісти, комсомольці, партійці, сільрада, погрози.

Дослідження періоду ліквідації одноосібного господарювання та проведення суцільної колективізації наприкінці 1920 – у 1930-х рр. довгий час не враховували всього спектру реакції сільського населення України на насильницькі дії більшовицького керівництва СРСР та УСРР, котрі професор С. Кульчицький означив як складову частину «другого воєнно-комуністичного штурму»¹.

Прагнення вчених поглянути на історичні події крізь призму соціальної психології стало не тільки виявом загальної закономірності розвитку історичної думки, а й реакцією на історіографічний досвід минулого століття, в якому не знаходилося місця «живій людині». Тож нині неабиякої актуальності набуло дослідження поведінки суспільних груп, що займали активну позицію у соціально-економічних процесах доби «великого перелому» початку 1930-х рр. Саме поведінка як психологічна категорія, котра позначає сукупність учинків людини, надає можливість проникнути в її духовний світ, є критерієм оцінювання моральності та рівня соціалізації особистості протягом

* Лисенко Олена Володимирівна – аспірантка Інституту історії України НАН України.

¹ Кульчицький С. Між двома війнами (1921–1941 рр.) // Укр. істор. журнал. – 1991. – № 8. – С. 13; Його ж. Сталінська диктатура в період другого комуністичного штурму (1929–1938 рр.) // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – К.: Ін-т історії України, 2012. – Вип. 21. – С. 118–134.